

Από τη «μνήμη» στις «μνήμες»:
η «γλωσσική στροφή» και η προσέγγιση
του παρελθόντος στις κοινωνικές επιστήμες

ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ Η ΜΕΛΕΤΗ της μνήμης έχει καταλάβει κυρίαρχη θέση στο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Κρίνοντας μόνο από τους τίτλους και τις θεματικές των πρόσφατων εκδόσεων —μνήμη και ταυτότητα, ιστορία και μνήμη, έμφυλη ή ενσωματωμένη ή counter-μνήμη, όποιο και αν είναι το πρώτο προθετικό της— η μνήμη φαίνεται να είναι παντού. Το γεγονός αυτό είναι αποτέλεσμα των οσμώσεων, που παρατηρούνται κυρίως μετά τη δεκαετία του '80, μεταξύ της γλωσσολογίας, της λογοτεχνικής κριτικής, της ιστοριογραφίας και της ανθρωπολογίας. Συνεπώς, το πρόσφατο ενδιαφέρον για τη μνήμη δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από τα γενικότερα μεθοδολογικά και θεωρητικά ζητήματα που τέθηκαν στο επίκεντρο του διαλόγου μεταξύ των διαφορετικών γνωστικών πεδίων.

Η μελέτη του πολιτισμού των «λαϊκών» στρωμάτων, η ανάδειξη των «σιωπών» της επίσημης ιστοριογραφίας, η έρευνα της πολλαπλότητας της ιστορίας και της μνήμης σε μια κοινωνία, η τάση εγκατάλειψης της έννοιας δομή και αντικατάστασής της από την έννοια πολιτισμός, η αναβίωση της αφηγηματικότητας κλπ. αποτελούν κύριους προσανατολισμούς των σύγχρονων αναζητήσεων και συνθέτουν τη διανοητική ατμόσφαιρα, στο πλαίσιο της οποίας η μνήμη αναδεικνύεται σε κυρίαρχη έννοια.

Φιλοδοξία της εργασίας αυτής δεν είναι η εξαντλητική κριτική παρουσίαση των θεωρητικών προσεγγίσεων σχετικά με το ζήτημα της μνήμης. Η αναφορά στις σχετικές μελέτες είναι επιλεκτική και σίγουρα

πολύ περιορισμένη σε σχέση με τη εκτεταμένη βιβλιογραφία. Το κριτήριο με βάση το οποίο επιλέχθηκαν δεν είναι τόσο τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγουν, όσο το εύρος των ερωτημάτων τα οποία πραγματεύονται. Εξάλλου, ο στόχος αυτού σημειώματος είναι να δοκιμάσει τη διατύπωση ορισμένων σκέψεων και προβληματισμών σχετικά με τις μεθοδολογικές επιλογές που φαίνεται να κυριαρχούν στις έρευνες σχετικά με τη μνήμη και καθορίζουν σε σημαντικό βαθμό τις σύγχρονες αναστοχαστικές αναζητήσεις των κοινωνικών επιστημών. Πιο συγκεκριμένα, το εγχείρημα αυτού του άρθρου αφορά μια πρώτη και, αναγκαστικά, ελλιπτική σκιαγράφηση του πλαισίου εντός του οποίου συντελείται η στροφή του ενδιαφέροντος από τη μελέτη της συλλογικής μνήμης στις επιμέρους μνήμες των ατόμων και των ομάδων, που προβάλλουν αντιστάσεις στις επίσημες εκδοχές της ιστορίας και αμφισβητούν τις κυρίαρχες ερμηνείες του παρελθόντος.

Δεν υπάρχει εργασία σχετική με τη μνήμη που να παραλείπει την αναφορά στο έργο του Μ. Χόλμπαχ (M. Halbwachs). Ο Γάλλος στοχαστής, στα μέσα της δεκαετίας του '20, έθεσε τους όρους για την κοινωνιολογική μελέτη της μνήμης ισχυριζόμενος ότι οι αναμνήσεις, ακόμα και οι πιο προσωπικές, ανακαλούνται μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο. Τα άτομα, δηλαδή, μόνο ως μέλη μιας κοινωνικής ομάδας —της οικογένειας, της θρησκευτικής κοινότητας, της τάξης— είναι σε θέση να αποκτήσουν, να εντοπίσουν και να ανακαλέσουν τις αναμνήσεις τους.¹ Παρά τη τεράστια απήχηση και τη συμβολή του στην πραγμάτευση της μνήμης, το εξαιρετο, κατά κοινή ομολογία, έργο του Μ. Χόλμπαχ δεν είναι άμοιρο κριτικής. Ο ίδιος ο όρος «συλλογική μνήμη» τον οποίο

1. M. Halbwachs, *The Social Frameworks of Memory*, Λονδίνο 1992, σ. 40. Για αναφορές στο έργο του Μ. Halbwachs βλ., ενδεικτικά, P. Connerton, *How societies remember*, Ν. Υόρκη 1989, σσ. 34-36· Θ. Παραδέλλης, «Ανθρωπολογία της Μνήμης», στο: Ρ. Μπενβενίστε, Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, Αιγαίο 1999, σσ. 28-31· S. Crane, «Writing the Individual Back into the Collective Memory», *The American Historical Review*, 102: 5(1997), σσ. 1372-1386, A. Gonfino, «Collective Memory and Cultural History: Problems of Method», *The American Historical Review*, 102: 5(1997), σσ. 1386-1403.

χρησιμοποιεί, παραπέμποντας στην έννοια της συλλογικής συνείδησης του Ε. Ντιρκέμ (E. Durkheim), είναι υπόφορος του κοινωνικού ντετερμινισμού που χαρακτηρίζει το έργο του τελευταίου. Όταν η έννοια του συλλογικού αποκτά όχι μόνο αναλυτική αλλά και οντολογική προτεραιότητα έναντι του ατομικού, τότε εύκολα τεκμαίρεται ότι δεν είναι τα άτομα αλλά η κοινωνία αυτή που θυμάται μέσω των κοινωνικών υποκειμένων. Αναπόφευκτα η κατάληξη είναι ένας εννοιολογικός ανθρωπομορφισμός, ο οποίος έχει ήδη επισημανθεί από την κριτική. Μια προσέγγιση λοιπόν που εστιάζει αποκλειστικά στις κοινωνικές διαστάσεις της μνήμης παραιτείται από την προσπάθεια ανάδειξης του ρόλου των κοινωνικών υποκειμένων, της σχέσης του ατομικού και του κοινωνικού κατά τη διαδικασία της ανάμνησης. Οι πρόσφατες έρευνες για τη μνήμη δεν διαλέγονται απευθείας με το έργο του Μ. Χόλμπαχ, αλλά εμπνέονται από πιο σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις, οι οποίες αφορμώνται από την ανθρωπολογία και τη γλωσσολογία και, συχνά, είτε δεν καταφέρνουν να αποφύγουν τα ντετερμινιστικά ολισθήματα είτε καταλήγουν σε πορίσματα στα οποία αποτυπώνονται οι ανεπάρκειες ενός μεθοδολογικού ατομισμού.

Τις τελευταίες δεκαετίες το αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη γλώσσα και το ρόλο της στη συγκρότηση της κοινωνικής πραγματικότητας κατέστησε τη μελέτη της μνήμης ένα προνομιακό πεδίο δοκιμών για τον έλεγχο της ερμηνευτικής εμβέλειας των νέων εννοιολογικών εργαλείων. Προφορική ή γραπτή η μνήμη σχετίζεται με την αφηγηματικότητα και τη γλώσσα, με το νόημα που προσδίδουν τα άτομα στο παρελθόν και τις σημασίες με τις οποίες επενδύουν τα βιώματά τους. Ωστόσο, η λεγόμενη «γλωσσική στροφή» στις κοινωνικές επιστήμες δεν αφορά απλώς την αναζωογόνηση του ενδιαφέροντος για τη γλώσσα, αλλά επαναφέρει στο προσκήνιο μια παλιά διαμάχη ανάμεσα σε δύο κατευθύνσεις στη φιλοσοφία της γλώσσας. Η πρώτη φιλοσοφική προσέγγιση (αφηρημένος αντικειμενισμός) χαρακτηρίζεται από το σχίσμα ανάμεσα στην ιστορία και το σύστημα της γλώσσας, εστιάζει σε μια συγχρονική προσέγγιση του γλωσσικού φαινομένου και δίνει προτεραιότητα στη σταθερότητα της γλωσσικής δομής, ενώ η δεύτερη (ατομιστικός υποκειμενισμός) αντιμετωπίζει τη γλώσσα ως μια δυναμική διαδικασία που πραγ-

ματώνεται στις ατομικές πράξεις ομιλίας. Πρόκειται για δύο φιλοσοφικά «ρεύματα» που εκβάλλουν στους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους αντιμετωπίζει το ζήτημα της γλώσσας η δομική γλωσσολογία του Φ. ντε Σοσύρ (F. de Saussure) αφ' ενός και η εθνομεθοδολογία του Π. Γούντς (P. Winch) αφ' ετέρου.²

Η δομική γλωσσολογία, παρά το γεγονός ότι ενδιαφέρεται για το ζήτημα των νοημάτων, δεν έχει θέση για το υποκείμενο ως δημιουργό αλλά μόνον ως φορέα νοημάτων. Έτσι η βασική κριτική που ασκείται στη σοσυριανή γλωσσολογία είναι ότι αδυνατεί να μεταβεί από το σύστημα της γλώσσας (langue) στις ατομικές πράξεις της ομιλίας (parole). Η κριτική αυτή ισχύει ουσιαστικά και για όσες προσεγγίσεις της μνήμης εμπνέονται από το μοντέλο του Φ. ντε Σοσύρ: οι εν λόγω μελέτες θεωρούν ότι το παρελθόν αποκτά νοήματα και σημασίες μέσα στο σύστημα της γλώσσας, έτσι ώστε το κοινό συμβολικό σύστημα μιας κοινωνίας να είναι αυτό που υπερκαθορίζει τη μνήμη των ατόμων και των ομάδων. Με αυτόν τον τρόπο, όμως, αδυνατούν να εξηγήσουν τη διαδικασία ανάπλασης του παρελθόντος, την κατασκευή νέων εικόνων γι' αυτό και κυρίως την ύπαρξη μέσα στην ίδια κοινωνία πολλαπλών και συχνά ανταγωνιστικών εκδοχών του παρελθόντος.

Επιχειρώντας να υπερβεί τα αδιέξοδα που προέρχονται από την κλη-

2. Για τα δύο βασικά ρεύματα στη φιλοσοφικογλωσσολογική σκέψη, την ανάλυση της προβληματικής τους και τον εντοπισμό των θεωρητικομεθοδολογικών αδιεξόδων τους, βλ. V. Volosinov, *Marxism and the Philosophy of Language*, Λονδίνο 1973. Πρόκειται για δύο κατευθύνσεις στη μελέτη του γλωσσικού φαινομένου, οι οποίες διακρίνονται από τον V. Volosinov με κριτήριο τις διαφορετικές απαντήσεις τους στο πρόβλημα του ορισμού της γλώσσας ως ενός ιδιαίτερου αντικειμένου μελέτης. Η πώς απαντούν δηλαδή στο ερώτημα σε τι συνίσταται η «πραγματικότητα της γλώσσας». Για την κριτική των δύο φιλοσοφικών προσεγγίσεων της γλώσσας και την προσπάθεια σύνθεσής τους, βλ. V. Volosinov, *Marxism and the Philosophy of Language*, ό.π., σσ. 45-65. Για την κριτική παρουσίαση της λεγόμενης «γλωσσολογικής στροφής» στην εθνομεθοδολογία, όπως εκφράστηκε στο έργο του P. Winch, μιας υποκειμενιστικής εκδοχής της κοινωνικής θεωρίας, βλ. ενδεικτικά I. Graib, *Σύγχρονη κοινωνική θεωρία*, ό.π., σσ. 194-212 και 266-291. Επίσης, A. Giddens, *Central Problems in Social Theory. Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*, Λονδίνο 1982, σσ. 248-253.

ρονομιά της δομικής γλωσσολογίας, η έρευνα στρέφεται από το όλον στο μέρος, από τη μελέτη της συλλογικής μνήμης στη μνήμη των διαφόρων ομάδων. Η γλώσσα παραμένει και σε αυτήν την περίπτωση το προνομιακό πεδίο, στο πλαίσιο του οποίου επιχειρείται η προσέγγιση της μνήμης.³ Η λεγόμενη «γλωσσική στροφή», η οποία τελευταία έχει συνδεθεί με τις γενικότερες αναζητήσεις στο πεδίο των κοινωνικών επισημάτων και της ιστοριογραφίας, δεν αφορά τόσο ένα γενικό ενδιαφέρον για τη γλώσσα αλλά συνδέεται κυρίως με την κατίσχυση αυτής της συγκεκριμένης γλωσσολογικής προσέγγισης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται σε σχετικό άρθρο, «την τελευταία εικοσαετία, οι γυναίκες, οι καταπιεσμένες τάξεις και οι μειονότητες εμπνέουν την παραγωγή μιας «επικής» ιστορίας που στοχεύει να δηλώσει την ταυτότητά τους».⁴ Είναι φανερό εδώ η μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τη μνήμη στις μνήμες, μνήμες αποσπασματικές και αντιφατικές.⁵ Η μετατόπιση αυτή

3. Η ταύτιση της μνήμης με τη γλώσσα υποβαθμίζει το ρόλο των εξωγλωσσικών παραμέτρων, των πρακτικών, των τελετουργιών μέσω των οποίων η συλλογική μνήμη διατηρείται στο χρόνο και χρησιμεύει ως σημείο αναφοράς για τη συγκρότηση της ταυτότητας των ατόμων και των ομάδων. Για το ζήτημα αυτό, βλ. την εξαιρετική εργασία του P. Connerton ο οποίος αφοματάται από το έργο του M. Halbwachs και ασκεί κριτική στην πολιτισμική ιστορία για την προνομιακή θέση που δίνει στη γλώσσα. Ο συγγραφέας, που διακρίνει ανάμεσα σε τρία είδη μνήμης: την προσωπική μνήμη, τη γνωστική και τη μνήμη-έξη (habit-memory), εξηγεί τους λόγους για τους οποίους στο πλαίσιο της ερμηνευτικής παράδοσης δόθηκε αποκλειστική έμφαση στις διαλογοποιημένες μορφές μνήμης (incubating practices) έναντι των ενσωματωμένων (incorporating practices). Το αποτέλεσμα είναι η παραμέληση του σώματος για τη μελέτη της μνήμης-έξης, δηλαδή των εξωγλωσσικών πρακτικών που συγκροτούν τόπους συγκρότησης και επιτέλεσης της μνήμης. P. Connerton, *How societies remember*, N. Υόρκη 1989.

4. P. Μπενβενίστε, «Μνήμη και Ιστοριογραφία», στο: *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης. Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα 1999, σ. 22.

5. Στο πεδίο μελέτης της γλώσσας, η τάση αυτή ισοδυναμεί με τη μετάβαση από το σύστημα της γλώσσας στις ατομικές ομιλίες και συνδέεται με το έργο των θεωρητικών των «speech acts», Austin και Searle, που επικεντρώνουν στη χρήση της γλώσσας από τους ομιλητές. K. Green-J. LeBihan, *Critical Theory and Practice*, Λονδίνο 1996, 29. Για τη μετάβαση από τη γλώσσα ως σύστημα στις ατομικές χρήσεις της γλώσσας μέσα σε συγκεκριμένα πλαίσια και τις συνέπειές της αναφορικά με την έννοια του πολιτισμού

συντελείται μέσα σε μια διανοητική ατμόσφαιρα η οποία χαρακτηρίζεται από την αμφισβήτηση των «μετααφηγήσεων», την άσκηση κριτικής στην αντίληψη ότι είναι δυνατή μια συνεκτική εξήγηση της κοινωνίας και της ιστορίας, αντιλήψεις οι οποίες ενισχύθηκαν από τη μεγάλη απήχηση του κινήματος της «πολυπολιτισμικότητας» και των πολιτισμικών σπουδών. Στο πλαίσιο αυτό η ανάλυση της μνήμης καταλήγει στην ανάδειξη ενός καλειδοσκοπικού, χαοτικού παρελθόντος, μιας κοινωνίας από την οποία απουσιάζει η εσωτερική τάξη και συνοχή, αφού κατακλύζεται από ετερόκλητες, ανταγωνιστικές και ασύνδετες μεταξύ τους μνήμες, εικόνες για το παρελθόν της.

Οι νέες αναλύσεις χαρακτηρίζονται από την τάση να απομονώνουν τη μνήμη των ατόμων και των ομάδων με αποτέλεσμα να παραμελούν τη διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ των διαφορετικών, των μερικών, εκδοχών του παρελθόντος. Η κριτική που τους ασκείται αφορά το ερώτημα πώς η κοινωνία καταφέρνει εντέλει να παραμείνει συνεκτική.⁶ Μνήμη των «περιθωριοποιημένων ομάδων», «έμφυλη μνήμη», μνήμη των «απλών ανθρώπων» και των «εγγράμματων ελίτ», των «κυρίαρχων» και των «κυριαρχούμενων», των «νικητών» και των «ηττημένων». Ή πώς επικοινωνούν μεταξύ τους αυτές οι μνήμες-θραύσματα και πώς μπορεί η μελέτη της μνήμης να αποφύγει τον κίνδυνο να εκπέσει σε μια ανεκδοτολογία; Αυτά είναι τα ερωτήματα στα οποία επικεντρώνεται ο κριτικός έλεγχος αυτής της προσέγγισης.⁷

στην ανθρωπολογία, βλ. Δ. Γκέφου-Μαδιανού, *Πολιτισμός και Εθνογραφία. Από τον Εθνογραφικό Ρεαλισμό στην Πολιτισμική Κριτική*, Αθήνα 1999, σσ. 206-211.

6. Ο Α. Gonfino σε άρθρο το οποίο εξετάζει κριτικά τη χρήση της «μνήμης» από την πολιτισμική ιστορία και διερευνά πώς ο όρος «μνήμη» μπορεί να αξιοποιηθεί με τρόπο που να επιτρέπει τη σύνδεση του κοινωνικού, του πολιτισμικού και του πολιτικού και τη διακρίβωση των σχέσεων μεταξύ αναπαράστασεων και εμπειρίας, ορίζοντας συγχρόνως ότι το έργο αυτό δεν αφορά μια γενική θεωρία της μνήμης με ψυχολογικές καταβολές αλλά μιαν ιστοριογραφία της μνήμης. Α. Gonfino, «Collective Memory and Cultural History: Problems of Method», ό.π., σ. 1403.

7. Για την αποκαλούμενη «ιστορία από τα κάτω», βλ. ενδεικτικά, Γκ. Τγκερς, *Η ιστοριογραφία στον 20ό αιώνα*, Αθήνα, 1999, σσ. 134-155. Ε. Hobsbawm, *Για την ιστορία*, Αθήνα 1998, σσ. 247-264. Γενικότερα, για τις αναστοχαστικές αναζητήσεις της

Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τη μνήμη στις μνήμες συνοδεύεται από μια τάση ανάδειξης της «λαϊκής μνήμης» σε προνομιακό αντικείμενο μελέτης, η οποία εστιάζει στις διαφορές μεταξύ της τελευταίας και της «επίσημης», «λόγιας» μνήμης. Όπως αναφέρεται σε σχετική εργασία, «οι υπερασπιστές της λαϊκής κουλτούρας έχουν σκοπό να προστατεύσουν τις αξίες και τις εικόνες της πραγματικότητας που αφορούν στην άμεση εμπειρία των ατόμων που ζουν σε μικρές κοινότητες».⁸ Η «λαϊκή μνήμη», εν αντιθέσει με την «επίσημη», η οποία θεμελιώνεται σε απρόσωπες δομές, αναφέρεται στις βιωμένες εμπειρίες των ατόμων σε τοπικό επίπεδο. Το ενδιαφέρον για τη «μικρή κοινότητα» και το αίτημα προστασίας των αξιών της συνοδεύεται από τη νοσταλγία για ένα είδος «αυθεντικής μνήμης», κατά κανόνα προφορικής, η οποία θεωρείται ότι απειλείται από τις νέες επικοινωνιακές μεθόδους (αρχαία, μνημεία, μουσεία κλπ.).⁹

Οι μελέτες αυτές εκκινούν από μια θετικιστική αντίληψη της εμπειρίας και της μνήμης, η οποία καταλήγει στην εξιδανίκευση της τελευταίας. Η κριτική αυτή αφορά εξίσου και ένα μεγάλο μέρος των σύγχρονων ερευνών —τις περισσότερες φορές μάλιστα αυτό συμβαίνει σε αντίθεση με τις ομολογημένες προθέσεις τους— που επιχειρούν την ανάλυση του αντικειμένου τους από τη σκοπιά της διάκρισης ανάμεσα στην

σύγχρονης ιστοριογραφίας, βλ. ενδεικτικά, J. Zammito, «Are We Being Theoretical Yet? The New Historicism, the New Philosophy of History, and Practicing Historians», *The Journal of Modern History*, 65:4(1993), σσ. 783-814· M. Bloch, «Χρόνος, αφηγήσεις και πολλαπλότητα των αναπαραστάσεων του παρελθόντος», στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία*, Αθήνα 1998, σσ. 207-234· Α. Λιάκος, «Δοκίμιο για μια ποιητική της ιστορίας», *Τα Ιστορικά*, 31 (1999), σσ. 259-290· D. La Capra, *History and Criticism*, Λονδίνο 1985.

8. A. Gonfino, «Collective Memory and Cultural History: Problems of Method», *The American Historical Review*, 102: 5(1997), σ. 1401.

9. Στο ζήτημα των σχέσεων μεταξύ «υψηλής», «κυρίαρχης» και «λαϊκής» κουλτούρας αναφέρεται ο D. La Capra σε μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα μελέτη όπου ασκεί κριτική στο έργο του C. Ginzburg για τον κόσμο ενός μιλωνά του 16ου αιώνα. D. La Capra, «*The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Twentieth-Century Historian*», στο *History and Criticism*, ό.π., σσ. 45-70.

ιστορία ως μνήμη και βίωμα και την ιστορία ως αφήγηση και γνώση.¹⁰ Συχνά, οι προσεγγίσεις που εστιάζουν στη διάκριση μνήμης και ιστορίας παραμελούν να αναφερθούν στις σχέσεις μεταξύ των διαφορετικών πλαισίων ερμηνείας της μνήμης και της ανάμνησης, να διακρίνουν δηλαδή τις σχέσεις μεταξύ της βίωσης και αφήγησης, όπως θα επιχειρήσουμε να δείξουμε στη συνέχεια.

Η μελέτη τόσο της γραπτής όσο και της προφορικής μνήμης έχει ως αντικείμενό της το αποτέλεσμα της διαδικασίας ανάκλησης της μνήμης στο παρόν. Στην περίπτωση αυτή, το πραγματικό αντικείμενο της μελέτης δεν είναι η μνήμη αλλά οι αναμνήσεις των κοινωνικών υποκειμένων αναφορικά με το βιωμένο παρελθόν. Αυτή η επισήμανση είναι σημαντική στο βαθμό που εισάγει την αναλυτική διάκριση μεταξύ της εμπειρίας και του πλαισίου οργάνωσής της σε μνήμη αφ' ενός και του πλαισίου ανάκλησης και αφήγησης της μνήμης αφ' ετέρου.¹¹ Η μνήμη προϋποθέτει ένα σύστημα οργάνωσης και ερμηνείας των δεδομένων της εμπειρίας. Τούτο σημαίνει ότι η συγκρότηση της μνήμης είναι το προϊόν μιας διαδικασίας επιλογών. Δεν υπάρχει αυθόρμητη μνήμη, αφού η εμπειρία και η μνήμη ενός γεγονότος δεν υφίστανται ανεξάρτητα από την ερμηνεία του.¹² Με αυτήν την έννοια, οι πληροφορίες που συ-

10. Η διάκριση μνήμης και ιστορίας αντιστοιχεί σε ένα πλήθος συναφών διαζεύξεων, όπως προφορικότητα και εγγραμματοσύνη, λαϊκό και λόγιο, παράδοση και νεωτερικότητα κλπ. η κριτική των οποίων αφορά το έργο της αποδόμησης και συνδέεται με τη γενικότερη κριτική του Ντερριντά στον φωνοκεντρισμό. Βλέπε, σχετικά, Ζακ Ντερριντά, *Περί γραμματολογίας*, Αθήνα 1990· Ζακ Ντερριντά, *Μαρτυρία και Μετάφραση. Επιβιώνοντας ποιητικά*, Αθήνα 1996.

11. «Μόνο σχέσεις και πλαίσια σχέσεων είναι τα πραγματικά δεδομένα της αντίληψης, σε αυτά συνίσταται η εμπειρία». P. Watzlawick, J. Bavelas, D. Jackson, *Pragmatics of Human Communication. A study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes*, Λονδίνο 1967, σ. 27.

12. «Η κωδικοποίηση της πληροφορίας περιλαμβάνει περιορισμούς που επισυνάπτουν στο σημείο σημασίες και ειδοποιά στοιχεία που αφορούν όχι στην πληροφορία καθ' εαυτήν αλλά στη συνάφεια της σημειοποίησης». Ν. Θεοτοκάς, *Εμπορευματική Επικοινωνία. Μελέτη της μαρξικής διαπραγματεύσεως της εμπορευματικής επικοινωνίας*, διδ. διατριβή, Πάντειος, 1988, σ. 44.

γχοροτούνται ως μνήμη είναι αυτές που έχουν νόημα, που ήταν σημαντικές για τα άτομα κατά τη διαδικασία βίωσης των γεγονότων. Οι αναμνήσεις των ατόμων όμως, είτε αναφέρονται στον εγκλεισμό στα γερμανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης είτε στην περίοδο του ελληνικού Εμφυλίου ή στους διωγμούς του σταλινικού καθεστώτος, συνιστούν εξίσου απόπειρες μιας αναδρομικής απόδοσης νοήματος στη βιωμένη ιστορία. Αυτό σημαίνει ότι τα ίδια τα κοινωνικά υποκείμενα, πολύ πριν από την ερμηνευτική παρέμβαση του ιστορικού, καθιστούν τη μνήμη τους αντικείμενο μιας εκ των υστέρων ερμηνείας. Η διαδικασία της ανάμνησης προϋποθέτει ένα σύστημα ανάκλησης της μνήμης, το οποίο διαμεσολαβεί την προσέγγιση του βιωμένου παρελθόντος. Επειδή το σύστημα ερμηνείας της εμπειρίας και οργάνωσής της ως μνήμης δεν ταυτίζεται με το σύστημα ανάκλησης της μνήμης, επειδή δηλαδή υπάρχει ιστορία,¹³ το πραγματικό αντικείμενο της μελέτης δεν είναι η μνήμη αλλά η μεταμνήμη του παρελθόντος.

Όπωςδήποτε, τα άτομα, οι αυτόπτες μάρτυρες των γεγονότων κατά την αφήγησή τους αναπλάθουν το παρελθόν, έχουν μια ανακλαστική, διαλογική σχέση με τη μνήμη τους και με αυτή την έννοια το παρελθόν είναι το αποτέλεσμα μιας κατασκευής. Μια τέτοια παραδοχή βέβαια δεν συντάσσεται με τις ακραίες εκδοχές του «κονστρουκτιβισμού» που εστιάζουν στο αποτέλεσμα ενώ παραμελούν τη διαδικασία παραγω-

13. Για τις δύο εκδοχές της ιστορίας (μεταβολή και αναπαραγωγή) και την πραγματέυσή τους με τρόπο ώστε η έννοια της αναπαραγωγής να μην συνεπάγεται την απουσία αλλαγής, βλ. A. Giddens, *Central Problems in Social Theory. Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*, Λονδίνο 1979, ιδιαίτερα το κεφάλαιο 6 «Time, Space, Social Change», σσ. 198-234. Επίσης, A. Giddens, «Out of the Orrery: E. P. Thompson on consciousness and history», στο, A. Giddens, *Social Theory and Modern Sociology*, Λονδίνο 1987, σσ. 203-224.

14. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο I. Graib, αναφερόμενος στην ένδεια των πορισμάτων των προσεγγίσεων με φαινομενολογικές καταβολές: «Είναι σαν να προσπαθούμε να εξετάσουμε τη διαδικασία της παραγωγής σε ένα εργοστάσιο χωρίς να έχουμε μπει στον κόπο να μάθουμε ποιες πρώτες ύλες χρησιμοποιούνται». Ian Graib (επιμ. Π. Λέκκας), *Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία. Από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας*, Αθήνα 1998, σ. 205.

γής.¹⁴ Η εικόνα του παρελθόντος δεν είναι επινόηση εκ του μηδενός, αυθαίρετο κατασκεύασμα που οικοδομείται μέσα σε ένα πολιτισμικό και κοινωνικό κενό ή πνευματική δημιουργία, αφήγηση που δεν μπορεί να ελεγχθεί από μια τεκμηριωτική προσέγγιση. Στις αφηγήσεις για τον ελληνικό Εμφύλιο, τα γκούλαγκ, τους τόπους εξορίας, νομιμοποιούνται κοινωνικές και πολιτικές πρακτικές, απαξιώνονται και καταγγέλλονται άτομα και κοινωνικές κατηγορίες. Κανείς δεν αφηγείται αυθόρμητα, υπάρχει ένα ερώτημα που κινητοποιεί την αφήγηση του παρελθόντος και αυτό αφορά μια κοινωνική και πολιτική συνθήκη, όπου τα υποκείμενα αισθάνονται ότι πρέπει να παρέμβουν με τη δημοσίευση των αναμνήσεών τους.¹⁵ Ακόμα όμως και στην περίπτωση που το ερέθισμα αφορά τα ερωτήματα που προκύπτουν από το διάλογο του ερευνητή της προφορικής ιστορίας με τους πληροφορητές του, τα άτομα ανακαλούν στη μνήμη τους το παρελθόν με σκοπό να αντιπαρατεθούν σε άλλες εκδοχές της πρόσφατης ιστορίας, να αντικρούσουν διαφορετικές ερμηνείες των γεγονότων, να υπερασπίσουν τον εαυτό τους και τη δράση τους μέσα στην ιστορία. Η ανακατασκευή της μνήμης καταλήγει σε μια εικόνα για το παρελθόν που αφορά κοινά βιώματα, εγείρει συγκινήσεις, κινητοποιεί τα άτομα σε δράση, προσφέρει νόημα στο παρόν και παρέχει όραμα για το μέλλον. Για να είναι πειστικός ο λόγος των ατόμων οφείλει να έχει ερείσματα σε ιστορικές πραγματικότητες, να στηρίζεται δηλαδή σε διαθέσιμες «πρώτες ύλες».¹⁶

15. Για τη μελέτη των απομνημονευμάτων των αγωνιστών του '21, βλ. Ν. Ροτζώκος, «Τα Απομνημονεύματα του '21: παραγωγή και χρήση τους στην ιστοριογραφία», *ο Πολίτης*, 61 (1999), σσ. 29-32. Επίσης, Ν. Ροτζώκος, «Τα Απομνημονεύματα του Εικοσιένα ως υλικό της ιστοριογραφίας», *δοκιμές*, 2(1994), σσ. 3-11. Για τις διαδικασίες μέσω των οποίων συγκροτείται η μνήμη της ήττας των Ελλήνων κομμουνιστών στον Εμφύλιο, βλ. Π. Παναγιωτόπουλος, «Η κομμουνιστική μνήμη της ήττας: διερευνώντας τις κοινωνιολογικές προϋποθέσεις της μετα-ιστορικής δικαίωσης», *δοκιμές*, 6(1997), σσ. 135-163.

16. Για την επισκόπηση και κριτική αποτίμηση των θεωριών της κατασκευής κυρίως στο πεδίο της εφαρμογής τους από την ανθρωπολογία, βλ. Ε. Παπαταξιάρχης, «Περί της πολιτισμικής κατασκευής της ταυτότητας», στο *Περί κατασκευής*, τοπικά β, Αθήνα 1996. Για την κεντρική, στις θεωρίες της κατασκευής, έννοια της «επινόησης», βλ.

Στην προσπάθεια λοιπόν να αποφευχθούν οι ανιστορικές, ακραίες εκδοχές του «κονστρουκτιβισμού», υιοθετείται η διάκριση ανάμεσα στα («γεγονότα») (παρελθόν) και την εκ των υστέρων ερμηνεία τους (παρόν). Ωστόσο, οι «πρώτες ύλες» βάσει των οποίων κατασκευάζεται το παρελθόν αντιμετωπίζονται με τέτοιο τρόπο ώστε, εντέλει, δεν διαφέρουν από τα («ψυχρά γεγονότα») της θετικιστικής ιστοριογραφίας. Η ανάγκη διαχείρισης αυτού του μεθοδολογικού αδιεξόδου, που αφορά το χαρακτήρα αυτών των «πρώτων υλών», εξηγεί τη σκοπιμότητα της αναλυτικής διάκρισης μεταξύ του πλαισίου οργάνωσης της εμπειρίας και αποθήκευσής της ως μνήμης και του πλαισίου ανάκλησής της.

Η σύγχρονη εκστρατεία κατά της αμνησίας συνδέεται ουσιαστικά με την υπόθεση ότι η μνήμη μπορεί να αποκαταστήσει την ιστορική αλήθεια, η μνήμη καλείται δηλαδή να απαντήσει στο τι «συνέβη στο παρελθόν». Ωστόσο, η μνήμη δεν ερμηνεύει, αντιθέτως χρήζει ερμηνείας όχι μόνο από τη σκοπιά του ιστορικού, αλλά πρωτίστως από τη σκοπιά των κοινωνικών υποκειμένων που αφηγούνται τις αναμνήσεις τους. Το υλικό της μνήμης, στη βάση του οποίου παράγεται η αφήγηση, αφορά μεν στοιχεία της πραγματικότητας του παρελθόντος, τα οποία όμως έχουν ήδη γίνει αντικείμενο ερμηνείας κατά τη διαδικασία βίωσής τους από τα κοινωνικά υποκείμενα. Κατά τη διαδικασία της αφήγησης του παρελθόντος, τα κοινωνικά υποκείμενα ερμηνεύουν εκ νέου έναν προερμηνευμένο κόσμο, τον κόσμο της εμπειρίας και της μνήμης.¹⁷ Με αυτή

Δ. Γκέφου-Μαδιανού, *Πολιτισμός και Εθνογραφία. Από τον Εθνογραφικό Ρεαλισμό στην Πολιτισμική Κριτική*, Αθήνα 1999, σσ. 160-172.

17. Στην κατεύθυνση αυτή, για την ανάλυση της αναδρομικής ερμηνείας είναι σημαντική η αναφορά του La Capra στην «έννοια της επανάληψης με διαφοροποιήσεις μέσα στο χρόνο». Όπως σημειώνει ο ίδιος, «από αυτήν την άποψη, η σχέση ανάμεσα στη μακρά παράδοση, τον συγκεκριμένο χρόνο και το κείμενο δεν μπορεί να [...] ιδωθεί σαν μια απλή στιγμιαία έκφραση ή απεικόνιση είτε της μακράς παράδοσης είτε του συγκεκριμένου χρόνου. Το πρόβλημα είναι μάλλον με ποιον τρόπο η μακρά παράδοση, ο συγκεκριμένος χρόνος και το κείμενο επαναλαμβάνουν με διαφοροποιήσεις το ένα το άλλο, και αυτό που πρέπει να διαφωτιστεί είναι ο βαθμός της σπουδαιότητας αυτών των διαφοροποιήσεων και πώς θα τον αναλύσουμε». Ωστόσο, ο La Capra, εν αντιθέσει με άλλους θεωρητικούς, έχει συνείδηση των δυσκολιών που συναντά ο ιστορικός κατά την εφαρμογή αυτού του εγχειρή-

την έννοια, το αντικείμενο της μελέτης δεν μπορεί να είναι η σχέση μεταξύ μιας παρελθούσας αδιαμεσολάβητης εμπειρίας και της ερμηνείας της στο πλαίσιο των ιδεολογικών διακυβευμάτων του παρόντος, μια τέτοια παραδοχή καταλήγει αναπόφευκτα στην υποστασιοποίηση του ενός και μοναδικού πλαισίου.¹⁸ Το ζητούμενο της ανάλυσης, η οποία επιδιώκει να αποφύγει μίαν υπερβολικά αναγωγική ερμηνεία της μνήμης, είναι μάλλον η διερεύνηση των διαλογικών σχέσεων μεταξύ παρόντος και παρελθόντος, των σχέσεων δηλαδή μεταξύ των διαφορετικών πλαισίων ερμηνείας που διαμεσολαβούν την αφήγηση της πρόσφατης ιστορίας (βίωσης και της αφήγησης του παρελθόντος).¹⁹

Οι αξιολογικές και χρονικές κατηγορίες της «απόλυτης αρχής» και του «απόλυτου τέλους», που υπολανθάνουν στη σύγχρονη σταυροφορία κατά της λήθης, προσιδιάζουν σε μίαν «επική» αντίληψη της ιστορίας και υποθέτουν ένα απόλυτο, υπερβατικό υποκείμενο της γνώσης.²⁰ Για

ματος: «Το κείμενό μου είναι σε μεγάλο βαθμό προγραμματικό. [...] Δεν ορίζει πώς πρέπει να εφαρμόζεται η προσέγγιση την οποία κατά κάποιο τρόπο αλαζονικά υπερασπίζεται σ' ένα σχετικά θεωρητικό επίπεδο». D. La Capra, «Επανεξέταση της διανοητικής ιστορίας και της ανάγνωσης των κειμένων», στο R. Chartier-D. La Capra-H. White, *Διανοητική Ιστορία. Όψεις μιας σύγχρονης συζήτησης, Μνήμων*, Αθήνα 1996, σσ. 95, 124.

18. Γι' αυτούς τους κινδύνους, βλ. D. La Capra, «Επανεξέταση της διανοητικής ιστορίας», ό.π., 84.

19. Οι σχέσεις μεταξύ των διαφορετικών πλαισίων θα λέγαμε ότι δεν μπορούν να διερευνηθούν παρά με όρους «εκλεκτικής συγγένειας», όρος που παραπέμπει στην παραδειγματική μελέτη του Μ. Βέμπερ για την ανάλυση των σχέσεων μεταξύ του «πνεύματος του καπιταλισμού» και της «προτεσταντικής ηθικής».

20. Ο E. Hobsbawm ασκώντας κριτική σε μια ανθρωπολογική μελέτη για την κοινότητα Σαραμάκα αναφέρει: «Ο Price συμμαρτίζεται την άποψη ότι 'ο πρωταρχικός στόχος της ιστορικής ανάλυσης είναι η ανάκτηση της βιωμένης πραγματικότητας των ανθρώπων του παρελθόντος' ένας στόχος που για πολλούς από μας [ενν. τους ιστορικούς] δεν εξαντλεί την ιστορική ανάλυση, και μια θέση που δεν έχει νόημα, εκτός κι αν υπάρχει μια εκ των προτέρων συμφωνία σχετικά με το για ποια κομμάτια της άπειρης 'βιωμένης πραγματικότητας' μιλάμε. Αυτή ακριβώς είναι, βέβαια, και η δυσκολία της ιστορικής και κοινωνικής ανθρωπολογίας που εγκαταλείπει την παλιά πίστη στις διαδικασίες και τους στόχους των δύο κλάδων, ως ανεπαρκείς υπό το πρίσμα της αιωνιότητας». E. Hobsbawm, «Ο μεταμοντερνισμός στο δάσος», στο *Για την ιστορία*, ό.π., σ. 242.

την ιστορική συνείδηση το παρόν δεν νοείται ως τέλος, το οποίο θα επιτρέψει την ολοκληρωτική διαύγαση της προηγούμενης ιστορίας με την έννοια της οριστικής αποκάλυψης μιας μνήμης, χωρίς αντιφάσεις, χάσματα, αντιθέσεις και σιωπές. Τόσο η μνήμη όσο και η λήθη αποτελούν μέρος της ιστορικότητας του παρελθόντος, συνιστούν δηλαδή το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας επιλογής. Η επιλογή μπορεί να είναι μια διαδικασία κατά την οποία εμπλέκεται ενεργά ο αφηγητής, να αφορά δηλαδή μια συνειδητή και εθελούσια απόκρυψη ορισμένων στοιχείων του παρελθόντος. Μπορεί επίσης να συνδέεται με την εξουσία, με την ανάγκη δικαίωσης ορισμένων προσώπων και συμπεριφορών, να ακολουθεί τις προσωπικές συμπάθειες ή τις πολιτικές σκοπιμότητες.

Παρ' ότι όμως δεν αποκλείεται αυτή η διάσταση κατά την αφήγηση της πρόσφατης ιστορίας, η επιλεκτικότητα, η οποία αποτελεί το θεμέλιο τόσο της μνήμης όσο και της λήθης, δεν περιορίζεται μόνο στην ενεργή και εθελούσια επέμβαση του αφηγητή. Παραφράζοντας τον Μαρξ, θα λέγαμε ότι τα άτομα κατασκευάζουν το παρελθόν τους, αλλά όχι πάντα όπως το θέλουν. Η αφήγηση του παρελθόντος διαμεσολαβείται από έναν κώδικα βάσει του οποίου επιλέγονται, οργανώνονται και επανερμηνεύονται οι συσσωρευμένες στη μνήμη πληροφορίες. Η επιλεκτικότητα που χαρακτηρίζει την ανάκληση της μνήμης δεν αποτελεί ένα «ατύχημα», μια στρέβλωση που αντιστοιχεί στη λήθη αλλά αφορά τον κοινωνικό χαρακτήρα της μνήμης. Η επιλεκτικότητα δηλαδή συναρτάται με τη χρήση ενός «σημαντικού σχήματος», που, όντας κοινωνικό και πολιτισμικό προϊόν,²¹ επιβάλλει τους καταναγκασμούς στους ο-

21. Στην κατεύθυνση αναθεώρησης των αντιλήψεων που δίνουν υπερβολική έμφαση στο ζήτημα της αυτονομίας των κειμένων, ο H. White, κύριος εκπρόσωπος αυτής της τάσης, επιχειρεί στα μεταγενέστερα έργα του μια μετατόπιση, η οποία εκφράζεται με την ανατίμηση της έννοιας της ιδεολογίας έναντι των «αφηγηματικών τρόπων» ως εργαλείων για την ανάλυση των κειμένων. Παρ' όλ' αυτά, όμως, η έννοια της ιδεολογίας δεν του επιτρέπει την έξοδο από το «κειμενο», διότι στο βαθμό που δεν συνδέεται με ευρύτερες, εξωκειμενικές δομές και κοινωνικές πρακτικές, αντιμετωπίζεται σαν ένας ακόμη αφηγηματικός κώδικας. Βλ. H. White, «Το πλαίσιο αναφοράς του κειμένου: Μέθοδος και Ιδεολογία στη διανοητική ιστορία», στο R. Chartier, D. La Capra, H. White, *Διανοητική Ιστορία*, ό.π., σσ. 133-179.

ποίους υπόκεινται ασυνείδητα τα άτομα κατά τη διαδικασία της αφήγησης, ορίζει, όμως, συγχρόνως μιαν οπτική γωνία χάρη στην οποία είναι δυνατή η πρόσβαση των ατόμων στο παρελθόν.

Πριν λοιπόν οι κοινωνικοί επιστήμονες αναρωτηθούν σχετικά με τις διαμεσολαβήσεις των δικών τους εννοιών και κατηγοριών στην ανάπλαση του ιστορικού παρελθόντος,²² οφείλουν να στοχαστούν σχετικά με τις διαμεσολαβήσεις βάσει των οποίων τα κοινωνικά υποκείμενα συγκροτούν τον κόσμο τους, σχετικά με τις δικές τους ερμηνευτικές απόπειρες να αναστοχαστούν και να κάνουν λόγο για το παρελθόν τους.²³ Κάτι τέτοιο, όμως, προϋποθέτει μια προσέγγιση των αφηγήσεων του παρελθόντος η οποία θα καθιστά το αντικείμενό της, τις αναμνήσεις δηλαδή των κοινωνικών υποκειμένων, πρόβλημα και δεν θα το εκλαμβάνει ως δεδομένο. Ωστόσο, σε πολλές μελέτες αναφορικά με τη μνήμη —με ανθρωπολογικές κυρίως αναφορές— το πρόβλημα φαίνεται σαν να αφορά αποκλειστικά την «αυθεντία» του μελετητή, ο οποίος, γράφοντας, εξουσιάζει τον «άλλον» και μειώνει τις πιθανότητες να ακουστεί η «δική του φωνή». Το πρόταγμα αναφορικά με τη «διάσωση» της μνήμης ασκεί ιδιαίτερη έλξη σε όσους θεωρούν ότι αντιπροσωπεύουν συλλογικότητες ή χώρους που είναι περιθωριοποιημένοι από την ηγεμονεύουσα κουλτούρα κάποιας ομάδας (των λευκών, των ανδρών, της ειδικών της επιστήμης, κλπ.). Το ενδιαφέρον για την «ετερότητα», τη «λαϊκή κουλτούρα» και τη μνήμη των περιθωριοποιημένων ομάδων αποτελεί σε μεγάλο βαθμό ένα ιδανικό, θεμελιώνεται σε μιαν αίσθηση κοινωνικής αδικίας, συνδέεται όμως συγχρόνως με τη νοσταλγία για εκείνες τις «παραδοσιακές» μορφές ζωής και τις αξίες που απειλούνται με περιθωριοποίηση.²⁴

22. Σχετικά με τις αναστοχαστικές αναζητήσεις της σύγχρονης ιστοριογραφίας, η οποία καταλήγει στον απόλυτο σχετικισμό μέσα από μια ατελεύτητη σειρά αυτοαμφισβητούμενων μετααφηγήσεων, έχει ενδιαφέρον η άποψη του P. Rabinow, ο οποίος υποστηρίζει ότι «το πρόσφατο ρεύμα του αναστοχασμού δεν είναι παρά ένα παιχνίδι ακαδημαϊκής εξουσίας που παίζεται μεταξύ καθηγητών οι οποίοι έχουν εξασφαλίσει μονιμότητα στα πανεπιστήμιά τους». Δ. Γκέφου-Μαδιανού, *Πολιτισμός και Εθνογραφία*, ό.π., σ. 363, σημ. 37.

23. Για τις αντιλήψεις του χρόνου που οργανώνουν την ανάπλαση του παρελθόντος από τον εθνικισμό, βλ. Π. Λέκκας, «Ο εθνικός χρόνος», *δοκίμες*, 7 (1998), σσ. 185-241.

24. Πρβλ. S. Crane, «Writing the Individual Back into Collective Memory», ό.π., σ. 1411.

Οι αντιλήψεις αυτές, καθώς προγραμματικά στρατεύονται στο έργο της συγγραφής της ιστορίας από την πλευρά των «καταπιεσμένων», καταλήγουν στην φιλοτέχνηση μιας εικόνας του παρελθόντος που είναι το αρνητικό της «επίσημης» μνήμης. Το παράδοξο δεν φαίνεται να γίνεται αντιληπτό: πώς γίνεται η μνήμη μιας συγκεκριμένης ομάδας, η μνήμη των «καταπιεσμένων», να προβάλλει με αποκλειστικές αξιώσεις στην ιστορική «αλήθεια», ενώ η «επίσημη» μνήμη καταδικάζεται ακριβώς γι' αυτές τις αξιώσεις της; Η έκκληση στη μνήμη των «περιορισμένων» με στόχο την αποκατάσταση των σιωπών της επίσημης ιστοριογραφίας ουσιαστικά ισοδυναμεί με την παραδοχή ότι είναι δυνατή μια προσέγγιση του παρελθόντος με μνημονικά μέσα. Αν υπάρχει όμως κάτι που μπορεί να αντιπαραβληθεί προς τη μνήμη, αυτό αφορά την κριτική προσέγγιση του παρελθόντος και την κατάδειξη των ορίων της μνήμης, την ανάδειξη δηλαδή των περιορισμών υπό τις οποίες συγκροτείται η μνήμη των ατόμων και των ομάδων.²⁵ Κάτι τέτοιο βέβαια δεν μπορεί να γίνει μέσα στη γλώσσα που χρησιμοποιούν τα κοινωνικά υποκειμένα για να αναφερθούν στο παρελθόν, αλλά με τη μεταγλώσσα των κοινωνικών επιστημών, με τη διαμεσολάβηση των εννοιών και των κατηγοριών της κοινωνικής θεωρίας.²⁶

Κάθε μελέτη που επιχειρεί να αναφερθεί στις θεωρητικές προσεγγί-

25. Για τη σχέση της συλλογικής μνήμης και της ιστοριογραφίας, βλ. P. Connerton, *How societies remember*, Ν. Υόρκη 1989, σσ. 13-21.

26. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Κ. Καστοριάδης, «ο εθνολόγος που αφομοίωσε τη θέαση που έχουν οι Μπορορό για τον κόσμο τόσο καλά, ώστε δεν μπορεί πια να τον δει παρά μόνο με τον δικό τους τρόπο δεν είναι πια εθνολόγος αλλά ένας Μπορορό —και οι Μπορορό δεν είναι εθνολόγοι». Κ. Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, Αθήνα 1985, 242. Ο A. Giddens αναφερόμενος στο έργο της εθνομεθοδολογίας, όπως αυτό ορίζεται από τον P. Winch, κάνει λόγο για τον κίνδυνο της παράλυσης της κριτικής σκέψης και επισημαίνει, αναφερόμενος στην πρακτική της μαγείας, ότι «μεθοδολογικά» οφείλει κανείς να αποδέχεται την αυθεντικότητα των αξιών και των πίστευων των κοινωνικών υποκειμένων, με την έννοια ότι αυτές ορίζουν τη συγκρότηση της δικής τους «πραγματικότητας» αλλά αυτό δεν συνεπάγεται την αποδοχή της εγκυρότητάς τους, γεγονός που ισοδυναμεί με την παραίτηση μιας κριτικής προσέγγισης των θεμελιών τους. A. Giddens, *Central Problems in Social Theory*, ό.π., 249-253.

σεις της μνήμης, οργανώνει την παρουσίασή τους με βάση τις μέριμνες, τα γνωστικά ενδιαφέροντα και τις θεωρητικές αναζητήσεις του ίδιου του μελετητή. Έχει μάλλον καταστεί φανερό από τη μέχρι τώρα ανάλυσή μας ότι αποφύγαμε μια παρουσίαση που να επαληθεύει μια γραμμική, προοδευτική πορεία στη μελέτη της μνήμης. Ή μια παρουσίαση δηλαδή η οποία θα πάσχιζε να αποδείξει ότι η έρευνα κατευθύνεται προς ολοένα και πληρέστερες θεωρήσεις, που δικαιολογούν την ταξινόμηση των προγενέστερων στην απαξιωτική κατηγορία της «συμβατικής» ή «παραδοσιακής» επιστήμης.²⁷ Η μετάβαση από τη «μνήμη» στις «μνήμες», από τη γλώσσα ως σύστημα στις ατομικές πράξεις ομιλίας, η μελέτη του παρελθόντος στο πλαίσιο των θεωριών της κατασκευής συνιστούν ορισμένες τάσεις της διανοητικής παραγωγής η οποία δεν μπορεί να εξηγηθεί μόνο στο εσωτερικό της θεωρίας.²⁸ Συνδέονται εξίσου και με ευρύτερες κοινωνικοπολιτισμικές, πολιτικές και οικονομικές μεταβολές που έχουν συντελεστεί ή καλύτερα βρίσκονται εν εξελίξει στις δυτικές κοινωνίες. Η τάση κατίσχυσης της λεγόμενης «γλωσσικής στροφής» και η επικράτηση του μεθοδολογικού ατομισμού στην ιστοριογραφία και την ανθρωπολογία συναρτάται με ένα σύνολο κατηγοριών και εννοιών βάσει των οποίων οι σύγχρονες κοινωνίες κάνουν λόγο για τον εαυτό τους, για το παρόν, το παρελθόν και το μέλλον τους. Έτσι, κάθε προσπάθεια κριτικής των εννοιών και των κατηγοριών των εν λόγω προσεγγίσεων συνδέεται συγχρόνως με την ανάληψη ενός συνολικότερου κριτικού εγχειρήματος, αφορά δηλαδή την κριτική αντιμετώπιση των θεωριών βάσει των οποίων επιχειρείται η κατανόηση του ιστορικού παρελθόντος και η ερμηνεία της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας.

27. Αναφέρομαι εδώ στην εξελικτική, γραμμική αντίληψη της ιστορίας της διανοητικής παραγωγής που υπολανθάνει στους όρους «συμβατική ιστοριογραφία», «παραδοσιακή κοινωνιολογία» κλπ.

28. Για την αποκέντρωση της μνήμης ως χαρακτηριστικό στοιχείο της μεταπαραδοσιακής κοινωνίας, βλ. Ηλ. Καβουλάκος, «Δημόσια χρήση ιστορίας και συλλογική ταυτότητα», *Μνήμων*, 20 (1998), σσ. 109-132· Ε. Hobsbawm, «Για την ιστορία από τα κάτω», στο *Για την ιστορία*, ό.π., σσ. 247-264· Π. Λέκκας, «Εθνικιστική ιδεολογία: παράδοση και εκσυγχρονισμός», *Σύγχρονα Θέματα*, 50-51 (1994), σσ. 39-46.